

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

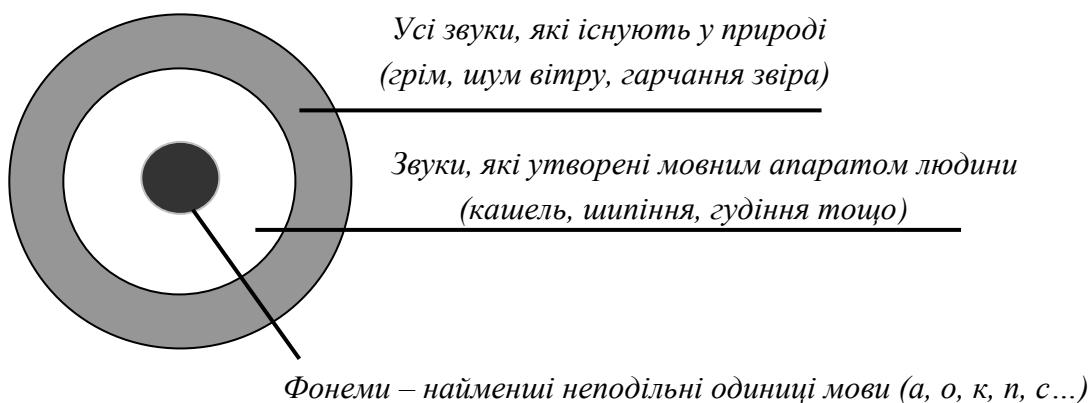
ФОНЕТИКА

Звуки мови

Мова людського суспільства – це звукова мова. Для передачі своїх думок у розмові ми використовуємо звуки, які можна виокремити з потоку мовлення.

Мовні звуки є результатом повітряних коливань, утворених за допомогою мовного апарату. Мовний апарат складається з дихального апарату, гортані та трьох надгортанних порожнин.

Поняття **звук** є широким, його використовують у фізиці (на позначення коливальних рухів повітря) і в лінгвістиці (на позначення найменшої неподільної одиниці мови):

Найменші неподільні одиниці звукової системи мови, за допомогою яких ми розрізняємо слова та їхні форми, називають **фонемами**.

У мовознавстві паралельно використовують два терміни на позначення одиниці мови – «звук» та «**фонема**».

У сучасній українській мові виділяють 6 голосних і 32 приголосних фонеми.

					<i>голосні</i>	<i>a</i>							
						<i>o</i>	<i>y</i>						
						<i>e</i>	<i>u</i>	<i>i</i>					
					<i>сонорні</i>	<i>н'</i>	<i>p'</i>	<i>л'</i>		<i>й</i>			
						<i>н</i>	<i>p</i>	<i>л</i>	<i>в</i>				
довінки	<i>б</i>	<i>д</i>	<i>đ'</i>	<i>з</i>	<i>z'</i>	<i>ðz</i>	<i>ðz'</i>	<i>ðж</i>	<i>ж</i>	<i>г</i>			
глухи	<i>ф</i>	<i>n</i>	<i>m</i>	<i>m'</i>	<i>c</i>	<i>c'</i>	<i>ɥ</i>	<i>ɥ'</i>	<i>ɥ</i>	<i>и</i>	<i>к</i>	<i>x</i>	

Кількість звуків в індивідуальному мовленні величезна, практично безмежна. Наприклад, [e] під наголосом звучить не так, як у ненаголосі позиції: [сє^єло], [сéла]. Звуки, вимовлені різними людьми, можуть відрізнятися висотою тону, тривалістю, силою, тембром.

Голосні звуки в українській мові

Однією з основних ознак поділу звуків на голосні й приголосні є характеристика джерела звука. Якщо в основі голосних лежить голосове джерело (тобто гармонійні коливання, які створюють музикальний тон), то в основі приголосних – шумове або одночасно шумове й голосове джерело.

У сучасній українській літературній мові 6 голосних фонем: [a], [o], [y], [e], [u], [i].

Для передачі голосних звуків на письмі використовують 9 літер: *a, o, y, e, u, i, я, ю, є*.

Наприклад: *сад* – *сядь*, *злука* – *злюка*, *несу* – *синє*.

Букви, що позначають голосні звуки								
<i>a</i>	<i>o</i>	<i>y</i>	<i>e</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>я</i>	<i>ю</i>	<i>є</i>

! Літера *ї* завжди передає два звуки: *i* та *й*: *їду* [йі́ду], *з'їзд* [зйі́зд], *їжак* [йі́жак].

За участю губ голосні поділяють на 2 групи: *лабіалізовані* (огублені): [o], [y] і *нелабіалізовані* (неогублені): [a], [e], [u], [i].

Рух язика в горизонтальному напрямі визначає *місце* творення голосних фонем¹, які за цією ознакою поділяють на голосні *переднього ряду*: [i], [u], [e], і *заднього ряду*: [a], [o], [y].

Близьке розташування голосних за місцем творення спричиняє проблеми під час написання та промовляння: звук [i] можна сплутати зі звуком [u]: *легкий* – *легкій*, а звук [u] часто сплутують з [e]: *ластовеня* – *ластовиння*, *горлечко* – *горличка*. Зрідка трапляється сплутування звуків [a] та [o]: *богатир* – *багатир*, або ж [o] та [y]: [ко^єжусъх].

Рухом спинки язика у вертикальному напрямі визначають *спосіб* творення голосних фонем. Відповідно розрізняють *підняття* високе: [i], [y], *середнє*: [e], [o], *високо-середнє*: [u], *низьке*: [a]:

Спосіб творення	Місце творення	
	Ряд	
	передній	задній
<i>високе</i>	<i>i</i>	<i>y</i>
<i>високо-середнє</i>	<i>u</i>	
<i>середнє</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>низьке</i>		<i>a</i>

¹ У шкільній програмі місце й спосіб творення голосних звуків не вивчають.

Приголосні звуки в українській мові

У сучасній українській літературній мові є 32 приголосні фонеми. Їх характеризують:

- 1) за участю голосу й шуму;
- 2) за твердістю та м'якістю;
- 3) за місцем і способом творення.

1. За участю голосу й шуму розрізняють:

- **сонорні** приголосні, у творенні яких беруть участь шум та голос (голос переважає над шумом)²;
- **дзвінкі** приголосні (шум переважає над голосом);
- **глухі** приголосні, які утворені лише за допомогою шуму.

сонорні		н'	p'	л'		ї	Сонорні можна запам'ятати за допомогою слова Мі Не Ра Ло В и Й (потрібно лише відкинути голосні). Або М а Л и Й В о Р о Н.						
	м	н	р	л	в		б	д	д'	ж			
дзвінкі	т	ðз	ðз'	г	ðж	з	з'	б	д	д'	ж		
глухі	к	ɥ	ɥ'	х	ч	с	с'	п	т	т'	ш	ф	

Глухі приголосні можна запам'ятати за допомогою речення

Ки Ця Хо Че СПаTi у ШaФi.

Дзвінкі й глухі приголосні складають **пари**: т – ɪ, ɥ – ðз, گ – ҳ, چ – ðж, б – п, д – т, ڏ – ڻ, ڙ – ش – ڻ.

2. Приголосні фонеми протиставляють за наявністю чи відсутністю **м'якшення**.

Завжди м'якою є лише фонема *ї*. У транскрипції м'якість приголосного *ї* не позначаємо.

В українській мові 9 пар приголосних попарно протиставляють **за твердістю-м'якістю**:

ð	c	з	л	ɥ	ðз	p	н	m
ð'	c'	з'	л'	ɥ'	ðз'	p'	н'	m'

Парні тверді-м'які приголосні можна запам'ятати за допомогою речення
ДуСя ЗүЛа Ці ДзeРНяTa

Лише твердими бувають:

- **губні** б, п, в, м, ф;
- **шиплячі** ж, ч, ш, ڻ;
- **задньоязикові** گ, ڻ, ڻ і **фарингальний** ڦ.

² Сонорні приголосні в шкільній програмі вивчають як дзвінкі звуки.

- 3. За місцем і способом творення** виокремлюють кілька груп приголосних (детальніше – дивіться таблицю «Класифікація приголосних»), з-поміж яких нас найбільше цікавлять пари шиплячих – свистячих звуків: *ж, ч, ш, дж – з, ү, с, дз*.

Шиплячі приголосні можна запам'ятати за допомогою фрази *ще їжджу*

[Ш Ч е үі Ж ДЖ у].

До шиплячих приголосних є парні свистячі

[С Ц е үі З ДЗ у].

! Пам'ятайте, що приголосні *ж, ч, ш, дж* в українській мові НЕ бувають м'якими, іноді лише пом'якшується (пом'якшення позначаємо значком ').

Класифікація приголосних³

Звучність	Спосіб творення	Участь голосу	Місце творення				
			губні	передньо-язикові		середньо-язикові	задньо-язикові
<i>шумні</i>	<i>проривні</i>	<i>дзвінкі</i>	<i>б</i>	<i>д</i>	<i>д'</i>		<i>г</i>
		<i>глухі</i>	<i>п</i>	<i>т</i>	<i>т'</i>		<i>к</i>
	<i>африкати</i>	<i>глухі</i>		<i>ү</i>	<i>ч</i>	<i>ү'</i>	<i>х</i>
		<i>дзвінкі</i>		<i>ðз</i>	<i>ðж</i>	<i>ðз'</i>	<i>г</i>
	<i>щілинні</i>	<i>глухі</i>	<i>ф</i>	<i>с</i>	<i>ши</i>	<i>с'</i>	
		<i>дзвінкі</i>		<i>з</i>	<i>ж</i>	<i>з'</i>	
<i>сонорні</i>	<i>зімкнено-прохідні</i>	<i>носові</i>	<i>м</i>	<i>н</i>	<i>н'</i>		
		<i>плавні</i>		<i>л</i>	<i>л'</i>		
	<i>щілинні</i>		<i>ө</i>			<i>ү</i>	
	<i>дрижачі</i>			<i>р</i>	<i>р'</i>		

	<i>Свистячі</i>
	<i>Шиплячі</i>

³ Повну класифікацію приголосних у школі не вивчають.

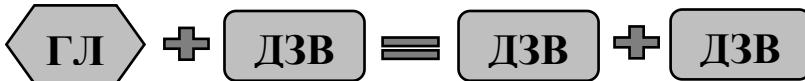
Уподібнення (асиміляція) приголосних фонем

Якщо в слові поруч стоять два приголосні звуки, то дуже часто в потоці мовлення один з них може уподібнюватися до того, біля якого він розташований. Таке явище називають **уподібненням (асиміляцією)**.

Виокремлюють 3 види уподібнення:

1. Уподібнення за ГЛУХІСТЮ – ДЗВІНКІСТЮ.

Глухий приголосний, який розташований перед дзвінким, змінюється на парний дзвінкий, тобто обидва звуки у вимові будуть дзвінкими:

молотьба [молод'бá], косьба [коз'бá], вокзал [вогзál], осьде [óз'де],
рюкзак [р'угзák], футбол [фудбól], хочби [хóджби].

! Дзвінкі перед глухими в українській мові майже **не уподібнюються**:

губка [гúбка], вудка [вúдка], ложка [лóжка], казка [кáзка],
звідти [зv'íдти], рибці [рýб'ц'i].

АЛЕ якщо префікси **З-**, **РОЗ-**, **БЕЗ-** розташовані перед глухими приголосними, то уподібнення може відбуватися **не завжди** (факультативно):

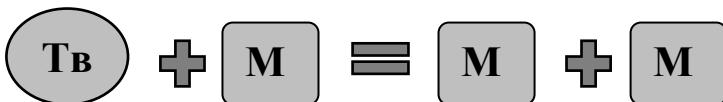
зцидити [с'ц'ідýти] і [з'ц'ідýти],
розвідати [росказáти] і [розвідáти],
безпечно [бeнспéчно] і [бeнзpéчно].

!! У п'яти словах і похідних від них відбувається зміна дзвінкого [z] перед глухими [k] або [t] на [x]:

легко [лéхко], вогко [вóхко], нігти [н'íх't'i], кігти [к'íх't'i], дъогтю [д'óх't'u].

2. Уподібнення за ТВЕРДІСТЮ – М'ЯКІСТЮ.

Твердий приголосний (один з восьми приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз]) у позиції перед м'яким приголосним змінюється у вимові на парний м'який приголосний:

весняний [веn'c'n'ańij], пізній [п'íz'n'ińj], кузня [куz'n'a], пісня [п'íc'n'a],
Дніпро [д'n'ípró], сонця [соn'c'a].

! НЕ відбувається уподібнення перед пом'якшеними приголосними:
твій [тв'íй], співати [сп'íвáти], сфінкс [сф'íнкс].

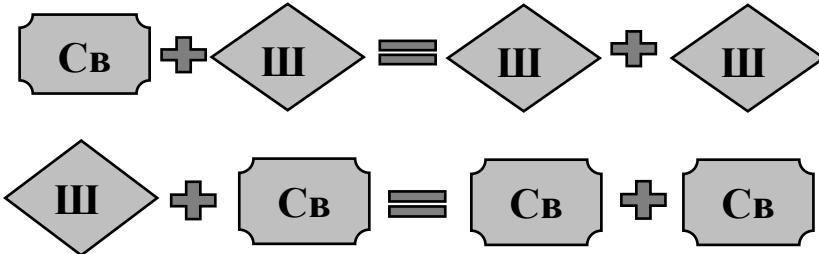
!! НЕ відбувається уподібнення приголосних [д], [з], які належать до префіксів:
розділити [розд'íлýти], відняти [в'íдн'áти], підлізти [п'íдл'íзти].

!!! У деяких словах збереглося давнє уподібнення, пов'язане з тим, що в давньоруській мові звук [в] мав парний відповідник [в'], тому в сучасній українській мові свистячі [з], [ц], [с], [дз] стають м'якими перед пом'якшеним [в'] (іноді [м']):

свіжий [с'v'íжий], цвіт [ц'v'ít], свято [с'v'áто] сміх [с'm'iх],
сміливий [с'm'iльvий], дзвякання [дз'v'áкан'a], звір [з'v'íр].

3. Уподібнення за МІСЦЕМ І СПОСОБОМ ТВОРЕННЯ (ШИПЛЯЧІ – СВИСТЯЧІ).

Будь-який шиплячий приголосний ([ш], [ч], [ж], [дж]) перед будь-яким свистячим приголосним ([с], [ц], [з], [дз]) змінюється на парний до нього свистячий:

Будь-який свистячий приголосний перед будь-яким шиплячим змінюється на парний до нього шиплячий:

вилізши [вýл'їжши],	занісши [зан'іш:и],	незчутися [не ^н жчутис'а],
розжувати [рож:увáти],	броши ^ц і [брóс'ц'í],	зважся [звáз'с'а],
подуши ^ц і [по ^у дýс'ц'í],	бави ^ц ися [бáви ^ц 'с':а]	баночці [бáноц':і].

! буквосполучення *ться* завжди звучить як [ү':а], а *иця* – як [с':а]:

ciється [с'їйе^нц':а], *кусаєшся* [кусáйе^нс':а].

! ! приголосний [т] перед свистячими змінюється на [ү], а перед шиплячими – на [ч]: *коритце* [корýц:е], *тітчин* [т'іч:ин];

приголосний [ð] перед свистячими змінюється на [ðз], а перед шиплячими – на [ðж]: *відстріл* [в'ідзстр'іл], *відженуть* [в'іджже^ннút'].

Чергування голосних української мови

позиційні	залежать від позиції звука в слові та є звуковими варіантами того ж слова: [вéсни – ве ^и снá], [рóзум – ро ^у зумний]
історичні – чергування, які не можуть бути пояснені фонетичними закономірнос- тями сучасної мови	<p>найдавніші:</p> <p>виникли ще в дослов'янський період, вони є наслідком тих фонетичних змін, що відбулися в мові давно, є в багатьох слов'янських мовах:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) o – a: допомогти – допомагати, гонити – ганяти, котити – катати; 2) e – i: пекти – випікати, наректи – нарікати; 3) e – u – нуль звука: беру – вибираю – брати; терти – витирати – тру; 4) i – a: лізти – лазити; 5) e – o: везу – возити.
	<p>давні:</p> <p>відбулися в українській мові (починаючи з VI ст.), причини їх може пояснити історична фонетика:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) чергування фонем o та e з нулем звука, яке відбувається в коренях слів та в афіксах: сон – сну, пень – пня, день – дня, вітер – вітру; 2) після шиплячих ж, ч, ш, дж та після й голосний e може чергуватися з o: женити – жонатий, четвертий – чотири, шести – шостий, лісчка – лійок; 3) давні голосні (які були в давньоруській мові) o та e, які стоять у відкритому складі (відкритий склад закінчується на голосний), чергаються з i у закритому складі (закритий склад закінчується на приголосний): коня – кінь, вола – віл, нога – ніжска, Києва [кійе^ива] – Київ [кійів]. <p>Чергування o та e з i є специфічним для української мови, воно не характерне для жодної іншої слов'янської мови.</p> <p>Від цього чергування є ряд відхилень. Не чергаються в закритому складі з i:</p> <ol style="list-style-type: none"> а) так звані випадні o та e (див. пункт 1): день – дня, сон – сну, свекор – свекра; б) o та e у звукосполученнях -ор-, -ер-, -ов- та -оро-, -оло-, -еле-, -ере-: гордий, торг, ворог, серце, порох, молот, шерех, шелест; в) o та e, що входять до складу суфіксів -очки-, -ечки-, -оньки-, -енки-, -еньки-, -есеньки-: гілочка, колечко, голубонька; г) у запозичених і книжних словах: балон, готель, закон. <p>Від цього чергування є ще ряд відхилень, зумовлених аналогією.</p>

Чергування приголосних української мови

1) чергування /г/, /к/, /х/ з /ж/, /ч/, /ш/ відбувається при словотворенні та словозміні: нога – ніжска, вухо – вушко, рука – ручка. Воно виникло на спільнослов'янському мовному ґрунті перед голосними переднього ряду й має назvu першої перехідної палatalізації;

2) чергування фонем /г/, /к/, /х/ з /з/, /ш/, /с/ відбувається перед закінченням **-i**: нога – нозі, рука – руці, вухо – у вусі в давальному й місцевому відмінках однини іменників чоловічого, жіночого та середнього роду і в слові друзі. Це чергування зветься другою перехідною палatalізацією.

г - ж - з		к - ч - ц		х - ш - с	
нога – ніжка – нозі		рука – ручка – руці		вухо – вушко – у вусі	
крига – крижинка – кризі		бік – бічний – на боці		муха – муха – мусі	

Основні чергування приголосних при творенні слів

К -сък- = -цък-	Г -сък- = -зък-	Х -сък- = -сък-
Ч + -ств- = -цитв-	Ж + -ств- = -зтв-	Ш + -ств- = -ств-
Ц 	З 	С
козак – козацький – козацтво	убогий – убозтво	чех – чеський
ткач – ткацький – ткацтво	Париж – паризький	товариши – товариський
молодець – молодецький	боягуз – боягузтво	Одеса – одеський

! Винятки: Дамаск – дамаський, Мекка – меккський, Малакка – малаккський, тюрки – тюркський, баски – баскський, Нью-Йорк – нью-йоркський, Кембридж – кембриджський, Ла-Мани – ла-маниський, казах – казахський, герцог – герцогський, падишах – падишахський, Ірак – іракський.

Інші приголосні перед суф. **-ськ-**, **-ств-** на письмі зберігаються: **багатий** – **багатство**, **люди** – **людський** – **людство**, **студент** – **студентство**, **агент** – **агентство**, **президент** – **президентство**, **Перемишиль** – **перемишильський**.

Чергування приголосних при творенні вищого ступеня порівняння прікметників та прислівників

Г з + суф. - иш- = -ижч- Ж	С + суф. - иш- = -иш- (иц) СТ
дорогий – дорожчий – дорожче	високий – вищий – вище
блізький – близчий – близче	тovстий – товицький – товице
важкий – важчий – важче	
низький – нижчий – нижче	
* Але легкий – легший	

Чергування приголосних при творенні іменників на **-ИН(A)**

-ськ-, -ск- + суф. -ин- = -ич- (иц)	-цък- + суф. -ин- = -ич-
кіївський – Кіївщина	німецький – Німеччина
черкаський – Черкащина	вояцький – вояччина
пісок – піщаний, віск – вощаний	вінницький – Вінниччина
Але Параска – Парасчин, Ониська – Онисьчин, Мелашка – Мелащин	Але Галичина, бо Галич + ин(a)

! **Але** солдат – солдатчина, рекрут – рекрутчина, иляхта – иляхетчина.

Чергування приголосних при дієвідмінюванні

к // ч	<i>пекти – печу</i>	т // ч	<i>крутити – кручу</i>
х // ш	<i>дихати – дишеш</i>	с // щ	<i>чистити – чищу</i>
с // ш	<i>носити – ношу</i>	п // пл	<i>топити – топлю</i>
з // ж	<i>стерегти – стережу</i>	в // вл	<i>ловити – ловлю</i>
з // ж	<i>возити – возжу</i>	б // бл	<i>любити – люблю</i>
д // дж	<i>водити – воджу</i>	ф // фл	<i>графити – графлю</i>
зд // ждож	<i>їздити – їжджу</i>	м // мл	<i>ломити – ломлю (але ламаю)</i>

Склад

Склад – це частина слова, у якій поєднані більш гучний звук з менш гучним. Найгучнішими в українській мові є голосні, тому саме вони виступають як складотворчі. Усі інші звуки – нескладотворчі. Межа між складами проходить у місці найбільшого спаду гучності. Практично в слові буває стільки складів, скільки в ньому голосних звуків.

Розрізняють склади відкриті й закриті, наголошені та ненаголошені.

Відкритим називаємо склад, що закінчується на голосний (*се-ло, мо-ло-ко*).

Закритим називаємо склад, що закінчується на приголосний (*віл, бен-зин*).

Наголошений – склад, на який падає наголос: *ро-бó-та, га-ráж*.

Ненаголошений – склад, на який не падає наголос: *за-вóд, дé-ре-во*.

Іноді в слові може бути два наголошених склади: *ба-гáто-ти-сячний*.

! Не сплутуйте поділ на склади й технічний перенос слів:

[зай-мé-н:ик] - за-ймен-ник; [о-бíе"-днá-н':а] - об-єд-нан-ня.

Позначення звуків мовлення на письмі

Усна форма мовлення здійснюється за допомогою звуків і передбачає сприйняття цих звуків органами слуху. **Писемна** форма мовлення – це мовлення, яке здійснюють за допомогою умовлених, але загальнообов'язкових і загальноприйнятих у певній мові графічних символів.

Українське письмо, у якому використовують кириличний шрифт і тисячолітню традицію, базується на тому, що окремі фонеми передають окремими графічними символами й майже всі фонеми мають відповідні знаки – **графеми**.

Систему умовних знаків для передачі звуків на письмі вивчає **графіка** (від гр. *graphikos* – писати).

Алфавіт

Умовні графічні знаки для передачі звуків мови на письмі називають **літерами (буквами)**. Повний перелік літер у загальноприйнятому порядку називають **алфавітом** або **азбукою** чи **абеткою**. У світі немає ідеального алфавіту, у якому б усім звукам мови відповідали б певні літери, такий алфавіт практично неможливий, тому що звуки в мовному потоці зазнають позиційних чергувань, які дуже важко врахувати під час запису.

В українському алфавіті 33 літери, які служать для позначення на письмі 38 фонем, з них 32 літери позначають мовні звуки, а одна – **в** – служить для позначення м'якої вимови попередніх приголосних.

Кожна літера функціонує в чотирьох різновидах: друкованому, писаному, велика й мала: **Ж**, **ж**, **Ж**, **ж**.

Букви	A а	Б б	В в	Г г	І і	Д д	Е е	Є є	Ж ж	З з	И и	I i	Ї ї	Й ѹ	К к	Л л	М м
Назви букв	<i>a</i>	<i>бe</i>	<i>вe</i>	<i>гe</i>	<i>тe</i>	<i>дe</i>	<i>e</i>	<i>ε</i>	<i>жe</i>	<i>зe</i>	<i>и</i>	<i>i</i>	<i>ї</i>	<i>йом</i>	<i>ка</i>	<i>ел</i>	<i>ем</i>
Букви	H н	O о	P п	R р	C с	T т	У у	Ф ф	X х	Ц ц	Ч ч	Ш ш	Щ щ	Ь ь	Ю ю	Я я	
Назви букв	<i>ен</i>	<i>о</i>	<i>нe</i>	<i>рe</i>	<i>сe</i>	<i>тe</i>	<i>у</i>	<i>фe</i>	<i>хa</i>	<i>цe</i>	<i>чe</i>	<i>ша</i>	<i>ща</i>	<i>м'який знак</i>	<i>ю</i>	<i>я</i>	

Букви Г та І та їхнє звукове значення

Літера *г* передає на письмі гортанний щілинний приголосний в українських словах: *гадка*, *гай*, *могутній*, *плуг*, та в іншомовних: *газета*, *генерал*, *Гомер*, *Англія*, а також у недавніх запозиченнях, особливо в звукосполученнях *гео-*, *-грам*, *-лог-*, *-газ-*: *агітація*, *агресія*, *горизонт*, *магазин*.

Літера *і* передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний в українських словах та в давньозапозичених і зукраїнізованих: *атрус*, *тава*, *тазда*, *тандж*, *танок*, *татунок*, *твалт*, *твалтувати*, *тетати*, *тедзь*, *тегтомати*, *терготіти*, *тигнути*, *тирлита*, *тлей*, *тніт* (у лампі), *тотель-мотель*, *трасувати*, *трати* (іменник), *тратчастий*, *тречний*, *тринджоли*, *трунт*, *тудзик*, *туля*, *джигун*, *дзига*, *дзиглик* та похідні від них, а також у прізвищах *Галаган*, *Гонта*, *Гудзь* тощо.

У власних назвах іншомовного походження правильною є вимова *Гданськ* і *Гданськ*, *Гренландія* і *Гренландія*, *Гете* і *Гете*. У цих словах етимологічний *g* вимовляється як *г* і як *і*.

Співвідношення звуків і букв

Більшість літер української мови позначають по одній фонемі (27 літер): *a*, *o*, *y*, *б*, *в*, *г...*

- Літери *ї* та *иц* **завжди** позначають по 2 фонеми: *ї*: [ї] + [i], *иц*: [иц] + [ч].
- Одна фонема може позначатись двома літерами: [дж] – дж, [з] – з, [ль] – ль.
- Ту саму фонему можна позначати різними літерами: [ї] можна позначати або відповідною літерою алфавіту – *ї*, коли вона стоїть перед *о*, або в кінці складу після голосного та перед приголосним: *Йосип*, *його*, *мій*, *йти*, *зйомка*, а коли стоїть перед голосним, то разом з ним позначають однією літерою: *я*, *ю*, *е*, *ї*.
- Літери **я**, **ю**, **е** в українській мові двозначні: вони можуть позначати або голосні *a*, *у*, *е* та м'якість попереднього приголосного: [л'áнати], [л':ут'], [остáн'e], або голосні *a*, *у*, *е* в сполученні з попередньою приголосною *ї*: [вýаз], [йúрта], [йéгер].

! Літери **я**, **ю**, **е** позначають 2 звуки в таких позиціях:

- на початку слова (складу): [йáма], [йенóт], [пíдїе"днáти];
- після голосного, апострофа або м'якого знака: [зайáва], [мáйут'], [обїе"днáти], [міл'йáрд].

- М'якість приголосних** позначають двома способами:

- вживанням м'якого знака (**ь**): *сіль*, *мідь*, *радість*;
- вживанням літер **я**, **ю**, **е** або літери *ї*: [*c'н'iє*], [*кул'a*], [*сiн'e*].

Часто між звуками та буквами в слові взагалі може не бути ніякої відповідності: відбувається [в'ідбува́єц':а], невістці [нє"в'іс'ү'i].

До нелітерних засобів писемного мовлення належать *апостроф, знак наголосу, дефіс*, іноді *лапки, розділові знаки, проміжки між словами, абзац* тощо.

Знаки, які використовують у фонетичній транскрипції

- [] – у квадратні дужки беремо частину тексту, слово, частину слова або окрему фонему: [a], [в'іс'т];
- [ø] – риска, поставлена вгорі над голосним звуком, позначає наголос;
- [н'] – скісна рисочка, поставлена вгорі з правого боку букви, позначає м'якість приголосного: [доñ'ка];
- [n'] – знак, схожий на кому, поставленний угорі з правого боку букви, позначає пом'якшеність приголосного; пом'якшуються лише тверді приголосні б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, дж, г, к, х, т, якщо вони стоять перед й або і, або перед м'яким приголосним [сп'івáти];
- [л:] – двокрапка з правого боку букви позначає подовжений звук (стосується лише приголосних фонем): [л':e] [зnan':á];
- [e"], [u"], [o"] – маленька буква, що позначає призвук, до якого наближається основне звучання, ставиться угорі справа від основної букви [ve"снá], [ci"нý], [го"лúбка], [во"дíй];
- [ÿ] – нескладотворчий голосний ў відрізняється від приголосного в, з'являється на початку слова перед приголосним або після голосного: [ўнастí], [стаўкá];
- [ї] – нескладотворчий голосний і відрізняється від приголосного ѹ (ї), з'являється на початку слова перед приголосним або після голосного: [їти], [гаїкá];
- [дж], [ðз] – знаки для передачі африкат, тобто звуків, злитих з двох звукових елементів.

! немає звуків [дж], [ðз] у тих словах, де [д] та [ж] або [з] належать до різних морфем: [підживýти], [віджýлий], [відзвук], [відзнáчити], [відзвітувáти];

- / – скісна риска позначає невелику паузу в реченні, якщо транскрибуємо речення;
- // – дві скісні риски ставлять у кінці речення або на місці тривалішої паузи (на межі двох простих речень у складному), якщо транскрибуємо уривок з тексту;
- [j] – замінник звука [ї]. Можна користуватися обома графемами.

Наголос позначаємо у всіх словах, що складаються з двох і більше складів.

! У транскрипції НЕ позначаємо: велику літеру, апостроф.

У транскрипції НЕ може бути літер **я, ю, е, і, ү, ө**.

ЗМІСТ

ФОНЕТИКА

Звуки мови.....	9
Голосні звуки в українській мові	10
Приголосні звуки в українській мові.....	11
Уподібнення (асиміляція) приголосних фонем.....	13
Чергування голосних української мови	15
Чергування приголосних української мови	15
Склад.....	17
Позначення звуків мовлення на письмі.....	17
Букви Г та І та їхнє звукове значення	18
Співвідношення звуків і букв.....	18
Знаки, які використовують у фонетичній транскрипції	19

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Лексичне значення слова	20
Види переносних значень	21
Синоніми	22
Антоніми	23
Омоніми.....	23
Пароніми	23
Лексика української мови за походженням	24
Стилістично забарвлена лексика	25
Активна та пасивна лексика	27
Фразеологія	28
Лексикографія.....	29

ОРФОГРАФІЯ

Правопис ненаголошених голосних Е, І, О	31
Правопис сумнівних приголосних.....	35
Спрощення груп приголосних.....	35
Правила вживання апострофа	36
Правила вживання м'якого знака.....	37
Подвоєння та подовження приголосних	38
Правопис власних та загальних назв	40
Написання великої літери.....	40
Правопис складних слів	41

Правопис частки <i>НЕ</i>	43
Основні правила переносу	45
 МОРФЕМІКА	
Будова слова.....	46
Словотвір.....	46
Основні способи словотворення	47
Основні способи творення іменників, прикметників, дієслів.....	49
Солучні голосні <i>O, E</i> в складних словах.....	50
 МОРФОЛОГІЯ	
Система частин мови.....	51
ПОВНОЗНАЧНІ ЧАСТИНИ МОВИ.....	52
<i>Іменник</i>	52
Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	52
Розряди іменників за значенням	52
Рід іменників.....	55
Число іменників.....	56
Відмінки іменників.....	57
Типи відмін	58
Відмінювання іменників першої відміни.....	58
Відмінювання іменників другої відміни	59
Відмінювання іменників третьої відміни.....	61
Відмінювання іменників четвертої відміни	61
Відмінювання іменників, що мають лише форму множини	62
Незмінювані іменники	62
Написання та відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ та імен по батькові	62
 <i>Прикметник</i>	65
Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	65
Розряди прикметників за значенням	65
Ступені порівняння якісних прикметників.....	67
Особливості відмінювання прикметників.....	68
<i>H</i> і <i>HH</i> у прикметниках	69
Правопис складних прикметників разом і через дефіс.....	69
Правопис українських і російських прізвищ прикметникового типу	70

Числівник	72
Значення числівника, морфологічні ознаки та синтаксична роль	72
Групи числівників за будовою	73
Типи відмінювання кількісних числівників	73
Порядкові числівники — творення, правопис та відмінювання.....	75
Особливості поєднання числівників з іменниками	75
Використання числівників на позначення часу.....	76
 Займенник.....	77
Значення займенника, морфологічні ознаки та синтаксична роль	77
Розряди займенників	78
Особливості відмінювання займенників	78
Правопис займенників	79
 Дієслово	80
Значення дієслова, морфологічні ознаки та синтаксична роль	80
Форми дієслова	80
Безособові дієслова	81
Словозміна дієслів.....	82
Вид дієслова: доконаний, недоконаний	83
Способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий	84
Дієслова I та II дієвідмін	86
Чергування приголосних в особових формах дієслів	87
 Дієприкметник.....	88
Активні та пасивні дієприкметники	88
Відмінювання дієприкметників	89
Правопис <i>НЕ</i> з дієприкметниками.....	89
Правопис <i>Н</i> у дієприкметниках і <i>НН</i> у прикметниках	90
Дієприкметниковий зворот.....	90
 Дієприслівник	91
Дієприслівники доконаного й недоконаного виду.....	92
Дієприслівниковий зворот	92
Написання <i>И</i> в кінці дієприслівників	92
<i>НЕ</i> з дієприслівниками.....	93

<i>Прислівник</i>	94
Значення, морфологічні особливості, синтаксична роль	94
Розряди прислівників за значенням.....	94
Ступені порівняння прислівників	95
Написання прислівників разом і через дефіс	96
<i>H i HH</i> у прислівниках	97
<i>I</i> та <i>I</i> в кінці прислівників.....	97
 НЕПОВНОЗНАЧНІ ЧАСТИНИ МОВИ	
<i>Прийменник</i>	98
Групи прийменників за походженням.....	98
Групи прийменників за будовою	99
Зв'язок прийменника з непрямими відмінками іменника	99
Написання похідних прийменників.....	99
Уживання прийменників <i>Y (B)</i> , <i>Z</i> , <i>I3</i> , <i>3I (ZO)</i>	100
 <i>Сполучник</i>	
Групи сполучників за значенням	102
Сполучні слова.....	102
Групи сполучників за вживанням	103
Групи сполучників за будовою	103
Написання сполучників	103
Розділові знаки при сполучниках	104
Уживання сполучників <i>I (Ї)</i>	104
 <i>Частка</i>	
Групи часток за значенням та вживанням	105
Написання часток	106
 <i>Вигук</i>	
Групи за походженням.....	106
Значення вигуків.....	106
Розділові знаки при вигуках	107

СИНТАКСІС І ПУНКТУАЦІЯ

Словосполучення й речення.....	108
Підрядний і сурядний зв'язок між словами	108
Головне й залежне слова в словосполученні	108
Типи словосполучень за способами вираження головного слова	109
Способи підрядного зв'язку	109
 ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ 111	
Речення як основна мовна одиниця.....	111
Порядок слів у реченні.....	111
Типи речень у сучасній українській мові.....	112
 <i>Просте двоскладне речення</i> 114	
Головні члени двоскладного речення.....	114
Особливості узгодження присудка з підметом	114
Способи вираження підмета.....	115
Типи присудків	115
Тире між підметом і присудком.....	116
Односкладні речення.....	117
Другорядні члени речення.....	118
Означення.....	118
Додаток.....	120
Обставина	120
Повні й неповні речення	121
 <i>Просте ускладнене речення.....</i> 122	
Речення зі звертаннями	122
Розділові знаки при звертанні	123
Речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями	123
Порівняльний зворот	124
Речення з однорідними членами	124
Кома між однорідними членами	125
Однорідні та неоднорідні означення	125
Узагальнювальні слова	126
Двокрапка й тире при узагальнювальних словах	126
Речення з відокремленими членами	127
Відокремлені означення.....	127

Відокремлені додатки	128
Відокремлені обставини	129
Відокремлені уточнювальні члени речення.....	129
СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	130
<i>Складносурядне речення</i>	130
Розділові знаки в складносурядних реченнях	131
<i>Складнопідрядне речення.....</i>	131
Підрядні сполучники й сполучні слова	132
Розділові знаки між головним і підрядним реченням	132
Основні види підрядних речень.....	133
Складнопідрядні речення з кількома підрядними.....	135
Розділові знаки в складнопідрядному реченні з кількома підрядними	135
<i>Безсполучникове складне речення</i>	136
Розділові знаки в безсполучниковому реченні.....	136
<i>Складні речення з різними видами зв'язку.....</i>	137
СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ	138
Пряма й непряма мова	138
Заміна прямої мови непрямою	138
Розділові знаки при прямій мові	139
Цитата як різновид прямої мови	139
Діалог	140
Синтаксичний розбір речення.....	141
СТИЛІ МОВЛЕННЯ	144
ТАБЛИЦІ З ОРФОГРАМАМИ ТА ПУНКТОГРАМАМИ	147
КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАГОЛОСІВ.....	160
НАЙУЖИВАНІШІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ.....	162
ТЕМИ ТВОРЧИХ РОБІТ	168
ОСТАННІ ПОРАДИ ПЕРЕД ЗНО	171
ЛІТЕРАТУРА	173